

УДК 316.77 : 82

Б 61

Ольга БІЛИЧЕНКО

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ В КУЛЬТУРІ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто особливості функціонування національної художньої літератури в сучасному інформаційному суспільстві. Визначено дискурсивні напрями досліджень, які свідчать про генетичну спорідненість між інформаційним простором і художньою літературою та створюють можливості для бачення й сприйняття соціальної реальності нового тисячоліття. Об'єкт розгляду становлять художні твори у їхній жанрово-стилістичній різноманітності.

Ключові слова: інформаційне суспільство, художня література.

Постановка проблеми. Досліджуючи особливості сучасної художньої літератури з огляду на функціонування культури нинішнього інформаційного суспільства, доречно навести слова Ц. Годорова: “Сучасна література надзвичайно багатформна: хто насмілиться сьогодні чітко розмежувати те, що є літературою, і те, що нею не є, із огляду на невблаганне різноманіття друкованих творів, які з різних поглядів прийнято вважати літературою?” [10, 6].

Тож, на нашу думку, сучасну національну художню літературу можна розглядати як одне з комунікаційних середовищ в культурі інформаційного простору сучасності.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Важливою для нашого дослідження національної художньої літератури стала

теорія поля літератури французького соціолога-постструктураліста П. Бурдьє, яка сприяє формуванню метатеорії інформаційного суспільства і є наслідком сучасних глобалізаційних процесів у світі [1]. Дослідження П. Бурдьє привернули увагу В. Іванова й Г. Почепцова, які зробили спробу багатоаспектно розкрити концепцію поля [5; 9]. Попри брак досвіду аналізу художніх текстів в моделі теорії поля, вважаємо її актуальною, адже уможливорює глибоке пізнання як особливостей функціонування художньої літератури в інформаційному суспільстві, так і ролі її представників в полі “великих” і “малих” літератур.

Досліджуючи специфіку художньої літератури початку ХХІ ст. в контексті розвитку інформаційного суспільства, згадаємо й роботу Б. Парамонова “Формалізм: метод або світогляд», який фокусує увагу на розриві сучасної літератури зі старими парадигмами, “стильовими епохами” в розвитку літератури й наполягає на еkleктичності, плюралістичності, ненормованості, маргінальності сучасної літератури та культури загалом, позбавленості її стилю [8]. Спроби виявити певну структурність, нові доміанти розвитку Б. Парамонов трактує як провінціалізм. У своїх міркуваннях дослідник фактично підтверджує постмодерністську стратегію Ж. Дерріди і Ж.-Ф. Ліотара [4; 6].

У вітчизняній науці бракує ґрунтовних розвідок щодо становлення та функціонування саме національної художньої літератури в інформаційному суспільстві. Наведені праці здебільшого оглядові й не дають задовільного теоретичного аналізу феномена національної художньої літератури в інформаційній структурі суспільства.

Мета статті – окреслити тенденції розвитку національної художньої літератури в інформаційному суспільстві.

Сучасна культура переглядає стосунки між матеріальним та ідеальним. Дихотомія матерії й духу, реального й ідеального, світу і слова вже не описує координат сучасної культури. Передумови цих змін вперше з’явилися на початку ХХ ст., коли науковці, зокрема В. Вернадський, стали переглядати межі між ідеальним і реальним [2, 118 – 120].

За переконанням Ю. Лотмана, внутрішня організація художньої літератури, її відмінність від інших класів текстів, відносно однорідних у

стосунку до спільної системи культури, повторює загальні принципи її організації [7]. Література ніколи, зазначає науковець, не була аморфно-однорідною сумою текстів: вона не тільки організація, але й система, що самоорганізується.

Науковці відповідно виокремлюють два типи історико-літературних систем:

1) системи **діахронні**, що характеризують динаміку літературного процесу в хронологічних масштабах (культурна ера – літературна епоха – етап літературного розвитку – історико-літературний період);

2) системи **діахронні**, що характеризують “якість” літературного процесу, його естетичну своєрідність (типи культури – літературні напрями – літературні течії – ідейно-естетичні потоки – жанрові й стильові тенденції – літературні школи).

Сучасна “велика література” не відзначається єдністю, вона розколота на спільноти, які ігнорують одна одну й мають власні програми.

Література однієї доби може осмислюватися з кількох поглядів, і межі поняття “література” можуть, за Ю. Лотманом, розходитися діаметрально [7]. Коливання між ними забезпечує системі необхідну інформативність. Одночасно з зарахуванням певних текстів до сфери літератури й вилученням їх із неї спрацьовують механізми ієрархічного розподілу літературних творів і їх ціннісної характеристики. В основу розподілу покладено, у згоді з загальнокультурною настановою, норми стилю, тематику, зв’язок із певними філософськими концепціями, дотримання/порушення системи правил тощо, але принцип ієрархічної ціннісної характеристики незмінний: усередині літератури тексти характеризуються належністю до аксіологічного “верху”, “низу” або нейтральної межової сфери.

Залежно від історичних умов, моменту, який переживає певна література в своєму розвитку, та або та тенденція може ставати домінантною, але знищити протилежну вона не в силі: у такому разі зупинився б сам літературний процес, механізми якого вимагають постійної напруги між тенденціями.

Різкі соціальні зміни останніх років привели до того, що письменник втратив чітке уявлення про свого читача: який він, чого хоче від сучасної художньої літератури. Якщо не зважати на масову комерційну літературу, письменники пишуть переважно для вузького навкололітературного товариства. Часом цю ситуацію узагальнюють і роблять висновок про кінець літератури, про її витіснення масовою культурою й агресивними видами мистецтва. Однак, на нашу думку, доречніше вести мову не про кінець літератури, а про незнання читача, усунення від нього і його проблем, адже читач формує письменника так само, як і письменник читача.

Іншим прикладом внутрішньої організації національної літератури як цілісного організму слугує опозиція “висока – масова” література. Для кожної національної літератури актуальне протиставлення унікальних, важко піддаваних уніфікації текстів і компактної, однорідної маси текстів. “Висока” і “масова” літератури в конкретних умовах можуть набувати різноманітних оцінок: соціальних, естетичних, загальнофілософських. Постійним буде тільки їх функціональне протиставлення.

У сучасній вітчизняній культурі на тлі інформатизації літератури постають такі нетрадиційні і незвичні явища, як літературний комерційний проект. Плановість, серійність, уніфікованість і відвертий товарний вигляд рекламованого “літературного продукту”, що проштовхується на книжковий ринок як свого роду “бренд”, – це нові для сучасної вітчизняної культури та літератури явища, що розвиваються в умовах комерціалізації суспільства.

Національна художня література загалом – це репрезентант ідеалів і уявлень етносу. Кожен із її текстів є носієм тих чи тих ідей, цінностей, соціальних ролей, образів людей, що характеризуються бажаними чи небажаними статусами й позиціями, моральними якостями. Тобто художня література є джерелом соціальної інформації.

Сучасна епоха, як згадувалося, – епоха переходу від писемної до електронної культури. Інформаційні ресурси (у минулому – чорнобілі чи кольорові друковані тексти) сьогодні все частіше постають у вигляді медіа-ресурсів, записаних на різноманітних носіях: аудіо- та

відеокасетах, CD-дисках, дискетах. Величезною їх кількістю володіють, крім того, Інтернет і локальні мережі. Усе це не могло не позначитися на ролі національної художньої літератури, її місці серед інших комунікаційних ресурсів.

Усякий текст, створений у певний час, у певному місці, представником певної країни чи народу, має розглядатися як невід'ємний елемент єдиного ментального процесу, властивого актуальній інформаційній системі, а сума текстів – засвідчувати масштабну тенденцію буття та розвитку відповідного суспільства.

Зниження показників читання й поширення друкованої національної художньої продукції – ознака всіх країн, що переживають етап модернізації. Проте в Україні як країні з незмінно високим статусом художньої літератури витіснення останньої з культурної арени, маргіналізація читання сприймаються сьогодні як національна трагедія й викликають обурення прихильників вітчизняної культурної традиції.

Спостережено до того ж певну невідповідність національної літературної системи запитам реальної й потенційної аудиторій. Це пов'язано з розпадом механізму трансляції літературних взірців, розривом зв'язків між різними рівнями та ланцюгами літературної системи, із самоізоляцією її сегментів, зокрема читачів. За роки незалежності з механізму пропаганди національної літератури й літературної культури вилучено низку ланок: зникли установи, що налагоджували взаємозв'язки між авторами й читачами; розпалася система книжкової дистрибуції, система міжбібліотечного абонементу; склалася диспропорційна видавнича географія (більшість друкованої продукції видається в столиці), що уневрівноважило становище мешканців різних регіонів; втратили свою роль “товсті” журнали, які задавали літературні орієнтири та формували для читача літературний простір; розпалася система гарантованого комплектування, що призвело до збіднення бібліотечних фондів; зруйнувалася інформаційна система книжкового ринку, зокрема та її частина, яка забезпечувала пошук книг, що вийшли раніше; із медійного простору практично зникли літературно-критичні передачі; читацький репертуар, зокрема провін-

ційний, майже не отримує творів лауреатів літературних премій, державних премій, премій різних літературних часописів і видавництв.

Отже, масовий читач формується сьогодні поза впливом інтелігенції та звичних каналів літературної комунікації. Йому недоступні видатні авторитети світової літературної культури. Зазначене пояснюємо тим, що в переломні історичні періоди висока авангардна культура стає все більш замкненою й відокремленою, зорієнтованою на саму себе; до неї належать, наприклад, твори, що визначають літературний процес, але за своєю стилістикою не є широко визнаними. Частина сучасних вітчизняних текстів вирізняється епатажністю, детермінованою намаганням їхніх творців якомога голосніше заявити про свою “інакшість”, відмежованість від “маси”.

За всієї природності процесу внутрішнього виокремлення високої культури, її дистанціювання від суспільства, обраність (вона набула статусу ідеології, хоча й вийшла зі сфери творчості) перешкоджають комунікації й трансляції культурних норм. У свідомості інтелігенції закріпилося та постійно демонструється зневажливе ставлення до масового читача, до його смаків і уподобань.

Розвиток інформаційної цивілізації формує не тільки конкурентів художньої літератури, але й нові засоби пропаганди літературних творів. Інтернет створює конкуренцію книговидавництву, але для літератури як сукупності текстів він є потужним каналом поширення.

Сучасний інформаційний простір формує значна кількість комунікаційних каналів, що, з одного боку, полегшує для індивіда процес одержання інформації, а з другого, – ускладнює умови раціоналізації комунікації та конституювання світу. Комунікаційні канали забезпечують постійний взаємозв'язок між виробниками, посередниками і реципієнтами інформації, змінюючи свою інфраструктуру, перетворюючись на більш насичені та об'ємні. Друкована інформація на традиційних паперових носіях є, власне, тільки одним із каналів, що забезпечує доступ до змісту текстів художньої літератури. Ще одним каналом є Інтернет як форма трансляції текстів. За статистичними даними, кожний десятий із читачів художньої літератури звертається до Інтернет-каналів. Це в основному молоді й активні

люди. Отже, твори національної художньої літератури, які містять духовні цінності, доповнюються комунікаційними та інформаційними артефактами, які дають змогу літературі бутити підсистемою, що об'єднує у своїй структурі інформаційні й комунікаційні рівні.

Тенденція до заміни художньої творчості літературним “конвеєром”, спрямованим винятково на задоволення найпростіших людських потреб – одна зі специфічних характеристик духовного розвитку суспільства другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Псевдотворчі носії нової духовної культури стали формувати й поширювати в суспільстві деструктивні ідеї. До них у сучасному соціумі належить і художня література, передусім масова.

Літературний процес в Україні представлений кількома яскравими постатями письменників, які претендують на статус сучасних письменників-інтелектуалів. Серед них і уславлені письменники, які стали класиками ще радянської літератури, і ті, хто прийшов у літературу наприкінці 1990-х рр.

2000 – 2007-і рр. позначені стабілізацією в читанні літератури масових жанрів. Простежується тенденція до формування попиту на твори вітчизняних українських письменників: Ю. Андруховича, Л. Дереша, О. Забужко, І. Карпи, С. Жадана. У центрі уваги українського суспільства опинилися твори Л. Костенко “Записки українського сумашедшого”, В. Шкляра “Чорний ворон”, М. Матіос “Вирвані сторінки з автобіографії”, О. Забужко “Музей покинутих секретів”, що відображають кризові явища сучасного українського суспільства: у гуманітарній сфері відповідь на найболючіші питання може дати тільки література. Тож останні двадцять років в Україні фаворитами є автори з яскраво вираженою суспільною позицією.

Усього в Україні 1200 видавництв різної форми власності та кілька десятків – державної форми власності. Серед тих, що спеціалізуються на виданні художніх текстів, одним із найпотужніших є харківське видавництво “Фоліо”. Окрім нього, львівська “Кальварія”, івано-франківська “Лілея-НВ”, київське “Факт”, “Основи”. Видавництво “Кальварія” друкує твори тільки української художньої літератури. Середній річний наклад становить 120 – 130 тисяч примірників.

Видавництво “Богдан” друкує також художню літературу і переклади відомих світових письменників.

Негативним явищем сьогочасного українського суспільства є недостатнє фінансування державою бібліотек, недоступність української художньої літератури (та й світової теж) широкому загалу, насамперед через обмежену купівельну спроможність населення. Суттєво й те, що з 1991 р. знято цензуру з роботи видавництв: побажання споживача книги, його ставлення й частота звернення до неї стають головною умовою функціонування книжкового ринку.

Висновки. Національна художня література, стан інформаційного суспільства, його культура – взаємопов’язані чинники, що засвідчують його духовний рівень. Без виправлення ситуації, що склалася в країні, без докорінної зміни ставлення влади до політики книгодрукування, без переорієнтування його на повернення національної художньої літератури в систему інформаційного суспільства як найважливішого його складника неможливий подальший цивілізаційний розвиток України. Читання – це когнітивний процес, оскільки забезпечує новими та поглиблює вже наявні знання під час взаємодії з текстом, що потребує від читача високого ступеня активності й уваги. В епоху інформаційної глобалізації читання тісно пов’язане з інформаційною діяльністю, набуває нових форм і наповнюється новим змістом, перетворюється на складник інформаційної культури. Виявлення генетичної спорідненості між інформаційним простором і художньою літературою створює унікальні можливості для нового бачення і сприйняття соціальної реальності нового тисячоліття. Національна художня література не тільки віддзеркалює цю реальність, а й прогнозує зміни, що мають відбутися в інформаційному середовищі.

Література

1. Бурдьє П. Поле літератури / Пьер Бурдьє ; [пер. с фр. М. Гронаса] // Новое литературное обозрение. – 2000. – № 45. – С. 22 – 87.
2. Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере / В.И. Вернадский // Успехи современной биологии. – 1944. – Вып. 2. – № 18. – С. 118 – 120.
3. Деррида Ж. Письмо и различие / Ж. Деррида. – СПб., 2000. – 428 с.
4. Деррида Ж. Позичії: бесіди з Анрі Ронсом, Юлією Крістєвою, Жаном-Луї Удбіном, Гі Скарпетта / Ж. Деррида. – К. : Наукова думка, 1994. – 158 с.

5. Иванов В.В. Постановка задачи реконструкции текста и реконструкции знаковой системы / В.В. Иванов, В.Н. Топоров // Из работ московского семиотического круга. – М., 1997. – С. 3 – 25.

6. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – М. : Ин-т эксперим. социологии, 1998. – 160 с.

7. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Юрий Михайлович Лотман. – М. : Наука, 1970. – 271 с.

8. Парамонов Б. Формализм: метод или мировоззрение / Б. Парамонов // Новое литературное обозрение. – 1995. – № 14. – С. 35 – 45.

9. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии XX века / Г.Г. Почепцов. – М. : Рефл.-бук. ; К. : Ваклер, 2001. – 352 с.

10. Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе / Цветан Тодоров. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 162 с.

Беличенко Ольга. Особенности национальной художественной литературы в культуре современного информационного общества.

В статье проанализированы особенности функционирования национальной художественной литературы в современном информационном обществе. Определены дискурсивные направления исследований, которые свидетельствуют о генетической связи между информационным пространством и художественной литературой и создают уникальные возможности для нового видения и восприятия социальной реальности нового тысячелетия. Ее объект составляют художественные произведения в их жанрово-стилистическом разнообразии.

Ключевые слова: информационное общество, художественная литература.

Bilychenko Olha. Peculiarities of national literature in the culture of a contemporary informational society. The author tries to deal with the problems of peculiarities of national fiction functioning in a contemporary informational society. The subject of investigation is the fictions in their genre and stylistic variety. Discursive tendencies are identified in the article, which indicate genetic similarity between informational space and fiction and create unique opportunity for new vision and perception of social reality of new millennium.

Keywords: informational society, fiction.